

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (237-249)

Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili İlimlerin Tasnifi

The Classification of the Sciences Related to Ulûm Al-Qur'an

Ersin Çelik

Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Tefsir Anabilim Dalı

Res. Assist., Recep Tayyip Erdogan University, Divinity Faculty,

Department of Tafsir

Rize/Turkey

ersin.celik@erdogan.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1821-7772

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makale / Translation Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Temmuz / July 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Kasım / November 2017

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 6

Sayı / Issue: 12

Sayfa / Pages: 237-249

Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili İlimlerin Tasnifi*

Öz: Ulûmu'l-Kur'ân kavramının içerisine dahil olan ilimleri tespit ve tertip etmek son derece çetrefil bir husustur. Bu makalede ulûmu'l-Kur'ân kavramı ile Kur'ân'ın değindiği konular arasında bir ayırım yapılmakta, hangi ilimlerin ulûmu'l-Kur'ân'a dahil olduğu, hangi ilimlerin ise dahil olmadığı konusu tartışılmaktadır. Sonuç olarak da nihâi bir yöntem olmamakla birlikte, ulûmu'l-Kur'ân kavramı ile ilişkilendirilebilecek ilimlere dair bir tasnif önerilmektedir. Bu tasnife göre ulûmu'l-Kur'ân'ın, direkt Kur'ân'dan ortaya çıkan ilimler ve Kur'ân ile diğer bilim dalları arasında müşterek olan ilimler olmak üzere iki ana başlık altında toplandığı görülmektedir.¹

Anahtar Kelimeler: Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân, tasnif, usûl, tefsir usulü.

The Classification of the Sciences Related to Ulûm Al-Qur'an

Abstract: Determining the sciences included in the concept of Ulûm Al-Qur'an is an extremely complicated matter. In the present study, a distinction is made between the concept of Ulûm Al-Qur'an and the topics mentioned in the Qur'an. Also, it is discussed which sciences are included in Ulûm Al-Qur'an and which are not. Consequently, a classification of sciences which can be associated with Ulûm Al-Qur'an is proposed although it is not an ultimate method. According to this classification, Ulûm Al-Qur'an is categorized into two major groups as the sciences directly emerging from the Qur'an and those which are common between the Qur'an and other disciplines.

Key Words: Ulûm Al-Qur'an, Qur'an, Classification, Method, Methods of Tafsir.

تصنيف العلوم المندرجة تحت علوم القرآن

ملخص: إن تصنيف العلوم المندرجة تحت مفهوم علوم القرآن صعب للغاية. وحاولنا في هذا المقال التمييز بين مفهوم علوم القرآن والموضوعات التي أشار إليها القرآن، وتمت مطارحة الآراء حول ما يخص علوم القرآن وما لا يخصها. واقترحنا في النهاية نوعاً من التصنيف للعلوم المندرجة تحت مفهوم علوم القرآن. ووفقاً لهذا التصنيف تنقسم علوم القرآن إلى قسمين: العلوم الناشئة من القرآن والعلوم المشتركة مع غيرها من العلوم.

كلمات مفتاحية: علوم القرآن، القرآن، التصنيف، الأصول، أصول التفسير.

* Bu makale, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr'ın *Makâlât fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Usûli't-Tefsir*, (Riyad: Merkezu Tefsir li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2015, II. Baskı) adlı eserinin 37-51. sayfalarından çevrilmiştir.

¹ Makalenin başındaki özet, yazara ait olmayıp içeriği göz önünde bulundurulacak çeviren tarafından kaleme alınmıştır.

GİRİŞ

Ulûmu'l-Kur'ân yazımında, ilimlerin tasnifi ve tertibi konusu, tekrar tekrar değerlendirmeye ve düzenlemeye ihtiyaç duyan önemli konulardandır. Bu konu aynı zamanda, çok çeşitli görüşlerin olmasından ötürü bir görüş ortaya koymak için de oldukça geniş bir alanı ifade etmektedir.

Ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisine giren ilimlerin tasnifi meselesine “*Envâ'u't-Tasnîf'il-Mûtaallika bi-Tefsiri'l-Kur'ân*”² isimli kitabımda işaret etmişim. Mesele üzerine derinlemesine düşündükten sonra, ileriki satırlarda sizlere arz edeceğim hususlar bana makul geldi. Ancak şunu da biliyorum ki arzettiğim bu hususlar, daha fazla araştırma ve üzerinde düşünme ile değişebilecek görüşlerden birini temsil etmektedir. Öncelikle Ulûmu'l-Kur'ân'ın tasnifine ve tertibine girmeden bu konuyla alakalı iki meseleyi zikretmek istiyoruz:

Birincisi, bir ilim ne zaman ulumu'l-Kur'ân'dan sayılır?

İkincisi, ulûmu'l-Kur'ân ile Kur'ân'ın değindiği konular arasındaki fark nedir?

Bu iki meseleyi yazdıktan sonra ulûmu'l-Kur'ân'ın tertibinden bahsetmeye başlayabiliriz.

(1) Bir ilim, ne zaman ulûmu'l-Kur'ân içerisinde tasnif edilebilir?

Ulûmu'l-Kur'ân'a dahil olan bir ilmi, ulûmu'l-Kur'ân'dan olmayanlardan ayırt etmeye yarayacak hassas bir ölçütün olmadığı müşahede edilmektedir. Bundan dolayı da bazıları tıp, evren bilimi/kozmooloji gibi ilimleri ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisine dahil ettikleri gibi hatta bazıları da felsefe ilimlerini bunun içerisine dahil etmişlerdir. Bazı ilimlerin ulûmu'l-Kur'ân'dan olduğu gayet açıktır. Ancak ulûmu'l-Kur'ân'a nispet edilen bazı ilimlerin de onun içine dahil olup olmadığı tetkike muhtaçtır. Dolayısıyla ulûmu'l-Kur'ân'dan olanı olmayandan ayırt etmeye yarayacak bir takım ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Şâtîbî (ö. 790/1388), bu konuda bazı ilkelere işaret ederek şöyle demiştir: “*أَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا* - *Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız!*”³ ayetinin, hiçbir amelî neticesi olmayan astronomi ilmi ile tefsir edilmesi uygun değildir. Çünkü böyle bir tefsir, Arapların bilmediği şeyler

² Bu kitap, 1422/2001 tarihinde Suudi Arabistan'ın Demmâm şehrinde Daru İbni'l-Cevzî yayınevi tarafından neşredilmiştir.

³ Kaf 50/6.

sınıfındandır. Oysa Kur'an, onların lisanıyla ve onların bildiği tarz üzere inmiştir. Bu konu, Allah'ın izniyle "Makâsıd" bölümünde açıklanmıştır.

Arapların bilgisinin olmadığı, amel yönünden de bir faydası olmayan, ancak şeriata dayandırılan her ilim hakkında söylenilecek söz aynıdır. Bundan dolayı, tabiat ilimleri ile uğraşanlar ve diğerleri bu ilimleri öğrenmenin sahih olduğuna dair Kur'an ayetlerinden ve Hz. Peygamber (sav)'in hadislerinden delil getirmek gibi bir külfetin altına girmişlerdir. Örneğin matematikçiler, Hz. Allah'ın "فَسْئَلِ الْعَادِيْنَ - *İşte sayanlara sor*"⁴ ayetini, geometri ilmi ile uğraşanlar "أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدْرِهَا" - *O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı.*"⁵ ayetini, astronomi alimleri de "الْشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ" - *Güneş ve Ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir.*"⁶ ayetini bu ilimleri öğrenmenin caiz olduğuna delil olarak getirmişlerdir. Yine mantık ilmi ile iştigal edenler de sâlibe-i külliye/olumsuz tümel önermenin nakîzinin mûcibe-i cüz'iyeye/olumlu tikel önerme olduğu konusunda "إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ نَبِيًّا مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ... - *Çünkü 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir' dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?*"⁷ ayetini delil olarak sunmuşlardır.⁸

Şâtibî'ye göre Kur'an'a izâfe edilen ilimler bir takım kısımlara ayrılırlar:

Birinci kısım, Kur'an'ı anlamak ve onun içindeki gerekli bilgileri çıkartmak için bir araç gibi olup Allah'ın muradının bilinmesine yardımcı olan ilimlerdir. Örneğin Arap dili ile ilgili ilimler, kıraat ilmi, nâsih-mensuh ilmi, fıkıh usulünün kaideleri ve buna benzer ilimler, kesinlikle gerekli olan kısımdan olup bu konuda bir problem de bulunmamaktadır.

Ancak bazen de Kur'an'ı anlamaya vasıta olmayan ilimler hakkında 'bu ilim, Kur'an'ı anlamak için bir araçtır ve anlamaya araç olan diğer ilimler gibi matlup bir ilimdir' şeklinde bir iddia dillendirilmiştir. Arap dili, nâsih-mensuh, esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî, kıraat ve fıkıh usulü ilminin Kur'an'ı anlamak için yardımcı bir ilim olduğu bütün alimlerin malumudur. Ancak bunların haricindeki ilimlere gelince, bazıları hakikatte öyle olmadığı halde bu ilimleri de anlamak için araç olan

⁴ Mü'minûn 23/113.

⁵ Ra'd 13/17.

⁶ Rahman 55/5.

⁷ Er'âm 6/91.

⁸ Ebû İshâk Şâtübî, *el-Muvâfakât fi usûli's-şerîa* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 2008), 29.

ilimlerden saymışlardır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin “Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yoktur.”⁹ ayetini anlamak için astronomi ilminin bir araç olduğu yönünde naklettiği hikâye¹⁰, buna bir örnektir.

Nitekim İbn Rüşd (ö.595/1198) de, *Faslü'l-makâl fî mâ beyne's-şerîa ve'l-hikme mine'l-ittisâl* ismini verdiği eserinde felsefenin gerekli bir ilim olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü ona göre, şerîatten maksûd olan gerçek anlamda ancak felsefe ile anlaşılabilir. Halbuki bu söze karşılık, birisi çıksa da onun dediğinin tam aksini söyleseydi, ona karşı koyma konusunda söyledikleri hiç de yabana atılmazdı.

Râzî ve İbn Rüşd gibilerle, onların bu görüşüne katılmayan kimseler arasında hakem, selef-i salihinin bu ilimler karşısındaki tutumu olacaktır. Acaba onlar, sözü edilen bu ilimleri öğrenmişler midir? Ya da onları terk mi etmişlerdir? Veya onlar bu gibi ilimlerden gafil mi olmuşlardı? Halbuki onların Kur'ân'ı gerçek anlamda anlamış kimseler olduğuna hem Rasûlullah, hem de ulemanın büyük çoğunluğu şahitlik etmişlerdir. Bu durumda kişi ayağını nereye koyduğuna [hangi tarafta yer aldığına] bakmalıdır.

Başka nevî ilimler de vardır ki, uğraşanlar onları bilmektedir. İşte Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), tecrübe sonrasında bu ilimlerin asılsızlığını ortaya koyan ve kitaplarının birçok yerinde konuyla ilgili açıklamalarda bulunanlardandır. ¹¹ Şâtıbî'nin zikrettiği ilkeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Söz konusu ilmin Arapların bildiği ilimlerden olması:

Bu birinci ilke, felsefe gibi Arapların coğrafyasında ortaya çıkmayan ve de onların bilmediği ilimleri dışarıda bırakmaktadır. Buna mantık ve diğerleri gibi Arapların vukûfiyetinin olmadığı diğer ilimler de dahil edilebilir. Dolayısıyla felsefe ve mantık gibi ilimlerin mutlak manada Kur'ân ilimlerinden olması mümkün

⁹ Kaf 50/6.

¹⁰ Bu hikayeye göre İslam alimlerinden birisi, bir Yahûdi'nin yanına uğrar. Yahûdi yanındaki müslümana, kainatın durumu hakkında bir şeyler okumaktadır. Alim, Yahûdi'ye o müslümana okuduğu şeyin ne olduğunu sorunca, Yahûdi: “Ben ona Allah'ın kitabından bir ayeti tefsir ediyorum” demiştir. Bunun üzerine söz konusu alim de, hayret içinde onun hangi ayet olduğunu sorunca Yahûdi: “Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yoktur.” ayetidir ve devamla “Ben ona göklerin inşa ve süslenmesi keyfiyetini açıklıyorum” demiştir. Bunun üzerine o alim bu durumu, hüsnü kabulle karşılamıştır. Bkz. Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât-İslâmî İlimler Metodolojisi-*, IV, çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, I, 2015), 43. (çev.)

¹¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, s. 198-199.

değildir. Aynı şekilde zikredilecek olan iki ve üçüncü ilkeyle de zaten bu ilimler, ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisinde çıkmaktadır.

2-Selefin ihtimam/ilgi gösterdiği ilimlerden olması:

Bu ikinci ilke de, esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî ve nâsîh-mensûh ilimleri gibi Kur'ân ilimlerinden olanların tamamında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu ilkeye ikinci derece mesabesinde bir ilave yapılacak olsa o da, 'söz konusu ilmin, selefin kelimasında bir aslının/yerinin olması' ilkesi olurdu. Dolayısıyla Kur'ân ilimlerinden olduğu iddia edilen bir ilim, selefin ihtimam gösterdiği ilimlerden olmazsa en azından onların kelimasında yerinin olması beklenir. Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi buna örnek olarak verilebilir.

3-Kur'ân'ı anlamak için bir vasıta olması:

Kur'ân ilimlerinden sayılan Arap dili, nâsîh-mensuh, esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî, kıraat ve usulü fıkıh gibi ilimlerin çoğu, Kur'ân'ı anlamının/tefsir etmenin araçlarındandır. Buna, Kur'ân'la bir şekilde alakalı olan ahvalin bilinmesini de eklemek mümkündür. Çünkü 'vahiy ilmi' gibi bu ilimlerden bazıları Kur'ân için torik mukaddimler/öncüllerdir. Bazıları da 'ayetlerin sayımı' gibi bizzat Kur'ân'dan kaynaklanan teorik bilgilerdir. Bu ilimlerin Kur'ân'ın tefsiri söz konusu olduğunda, onun anlaşılması noktasında bir etkisi yoktur. Çünkü bu ilimleri bilmemenin tefsire bir tesiri yoktur. Ne var ki bunlar da Kur'ân'dan ayrılmayan ve başka bir şeyde de bulunmayan ilimlerdir. Bu durum da, dördüncü bir ilkenin ilave edilmesini gerekli kılmaktadır.

4-Kur'ân'dan kaynaklanan bir ilim olup başka bir bilim dalına nispet edilememesi:

Bunun içerisine bir yönüyle Kur'ân'la ilgili olup ancak diğer ilimlerle alakası bulunmayan bütün ilimler dahil olmaktadır. Buna resm-i Mushaf, Kur'ân'ın noktalanması, zabtı, surelerin isimleri, cüzleri gibi diğer ilimlere nispet edilemeyen meseleler örnek olarak verilebilir.

(2) Ulûmu'l-Kur'ân ile Mevzûâtü'l-Kur'ân/Kur'ân'ın konuları arasındaki fark nedir?

Malûm olan her şeyi içine alması bakımından ilmin oldukça geniş bir tanımı vardır. Ancak burada "ilim"le kastedilen, nahiv ve lügat ilimleri denildiği gibi kendisi için husûsî bir isim verilmiş ilimlerdir. Terim anlamıyla ise ilim; özel olarak zapt altına alınmış meseleler için kullanılmakta ve bir mevzû içerisinde toplanmış

olan meselelerin ve usullerin tamamını kapsamaktadır. Mevzûlar ise, bir ilmin içerisinde ortaya atılan meselelerin tamamıdır. Örneğin nahiv ilmi içerisindeki mübteda-haber konusu gibi. Bazen bir mevzûun meseleleri genişleyip onun için bu meseleleri bir araya toplayan usul ve ilkeler bulunursa bu mevzûdan bir ilim meydana gelebilir. Bu ilmin meydana gelmesi de iki şeye bağlıdır:

1-O konu etrafında ortaya atılan meselelerin çeşitlenmesi,

2-O ilmin uzmanlarının bu yardımcı meseleleri 'falanca ilim' diye isimlendirme konusunda ittifak etmeleri,

Kur'ân'ın kendisi hakkında söz söylediği her konunun da "ulûmu'l-Kur'ân"a dahil olmasının gerekli olmadığı son derece açıktır. Dolayısıyla bir takım ilimler hakkında bazı ayetlerin gelmiş olması o ilimlerin "ulûmu'l-Kur'ân"dan olduğu anlamına gelmez. Örneğin; yıldızlar hakkında birkaç ayetin nâzil olmuş olması astroloji ilmini "ulûmu'l-Kur'ân" a dahil etmediği gibi aynı şekilde denizler hakkında birkaç ayetin nâzil olması da deniz biliminin "ulûmu'l-Kur'ân"dan sayılmasını gerektirmemektedir. Bu iki örnek ve Kur'ân'ın değinmiş olduğu konulardan diğer örnekler hakkındaki ayetlere gelince, Kur'ân, yöntemleri varsayım ve tahmin olup buradan hakikate ulaşmaya çalışan bu ilimlere ampirik/deneysel ilimler olmalarını hesaba katarak değinmemiştir. Kur'ân bunlardan, tamamen tevhidin veya başka bir hususun delillerinden olması noktasında bahsetmiş ve itikâdî hükümleri ispat için bu ayetlere yer vermiştir. Bununla birlikte; kelâmî hakikatlerin (Kur'ân ayetlerinin, kevnî hakikate muhalif olması da mümkün değildir. Çünkü kevnîyâtı yaratan ve ondan haber veren yaratıcı aynı Zat'tır. Dolayısıyla kaynakları bir olan "makrû'/okunan hakikatler" ile "müşâhede edilen/görülen hakikatler" arasında bir farklılık ve tutarsızlık bulunmamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim birçok konuya değinmiş ve ondan kendisine nispet edilen birçok ilim istinbat edilmiştir. Peki, Kur'ân'ın değinmiş olduğu bir konunun 'Kur'ânî bir mevzû' değil de bir ilim sayılması ne zaman mümkün olur? Bu soruyla neyi kastettiğimizi bir örnek üzerinden açıklayalım:

Kur'ân'da peygamberlere muhalif olan ümmetlerin helakinden çokça bahsedilir. Bazen bir araştırmacı bu konuyu "Kur'ân'da ümmetlerin helaki, sebepleri ve sonuçları" başlığıyla ele alır. Buradan hareketle "*İlmü helâki'l-ümme/Ümmetlerin helâki ilmi*" diye bir ilmin, ulûmu'l-Kur'ân'dan olması mümkün olur mu? Şüphesiz sen bunu reddeder, böyle bir konunun ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisine dahil edilmesine rıza göstermezsin. Zira sen bu yöntem üzerine gitmiş olsaydın Kur'ân ilimlerinin

zaptı ve sayımı mümkün olmayacak derecede artardı. Sonuç olarak da Kur'ân'ın değinmiş olduğu konular hakkındaki herhangi bir araştırmancının bu uslûba göre, ulûmu'l-Kur'ân'dan olması gerekecektir. Ancak sana "İlmü kasasî'l-Kur'ân/Kur'ân kısıslarının ilmi" denilse bunu bir Kur'ân ilmi olarak kabul etmeyi yukarıda zikredilen husustan daha çok arzu edersin. Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: Peki, bu ve benzeri hususlarda ölçü nedir?

Burada meselenin tamamen izâfî/göreceli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kasasü'l-Kur'ân, emsâlü'l-Kur'ân, aksâmü'l-Kur'ân ve cedelü'l-Kur'ân gibi hususların Kur'ânî bir konu olması mümkün olduğu gibi ulûmu'l-Kur'ân'ın altında müstakil bir ilim olması da mümkündür.

Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli kitapları ile çağdaş araştırmacıların kitaplarında müstakil olarak ortaya koydukları Kur'ân ilimlerini incelediğimde cüz'î ilimlerden olan bir ilmin ulûmu'l-Kur'ân'a dahil edilmesi noktasında ele aldıkları açık bir ilkeye rastlayamadım. Örnek olarak Zerkeşî ve Suyûtî'nin kitaplarında yer verilen Kur'ân ilimlerini baz aldığın zaman iki kitabın ulûmu'l-Kur'ân'ın meseleleri konusunda birbirinden farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bu farklılık, ilimlerin tasnifinde ve ulûmu'l-Kur'ân'dan sayılması konusundaki içtihadın farklılığından kaynaklanmaktadır. –Bir kısmı diğer bir kısmının içerisine dahil edilebileceği halde bu ilimleri çoğaltma yönündeki aşırı istek de bu farklılığa başka bir sebep olarak mülâhaza edilebilir.

Ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisine dahil olan meselelerin kendisiyle nitelendiği ilim, mantıkçıların tarifleriyle zikredilen ilim değildir. Dolayısıyla bu ilimlerden birisi için tasdikât mı yoksa tasavvurât mı kabîlinden olduğu yönünde bir şey söylenemez. Mantıkçılara göre ilmin tanımı ile şer'î ilimlerdeki ilmin tanımı uyum göstermez. Eğer bir kimse şer'î ilimlerde mantıkçıların tanımlarını esas alırsa, Tâhir b. Âşûr (ö. 1393/1973)'un yaptığı gibi bazı İslâmî ilimleri ilmin tanımından çıkartmış olur. İbn Âşûr şöyle demektedir: "Tefsirin ilim olarak kabul edilmesinde bir tesâmuh/esneklik vardır. Çünkü ilim kavramı mutlak olarak kullanıldığında ya bizzat idrâk kastedilir ya da akl bi'l-meleke kastedilir. Yahut kesin idrak kastedilir ki bu da cehaletin zıddıdır."¹²

¹² Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrir ve't-tenvir* (Tunus: Dâru Sahnûn, ty, I), 11.

Benim geride zikretmiş olduğum ilkelerin dışında kalan bir ilmin Kur'ân'ın makâsıdından olması ve hatta ona bizzat maksûd bir ilim olarak itibar edilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu söz konusu ilim, Kur'ân'ın amaçlarından olunca müstakil bir ilim olarak kabul edilebilir. Örneğin, Kur'ân'ın birçok suresine yayılmış olan *İlmü kasasî'l-Kur'ân* bu bağlamda değerlendirilebilir. Çünkü o, kendisiyle vaaz niteliğinde bir takım amaçlara, itikâdî takrirlerle ve eğitimsel yöntemlere ulaşılan bir üsluptur. Kur'ân kıssalarını müstakil bir ilim kabul etmemekle gökyüzü, denizler, hayvanlar ve bitkiler aleminden Kur'ân'da geçen tecrübî diğer meselelerin bir ilim olarak kabul edilmemesi arasında bir fark görmüyorsan, o takdirde bu konuların amaçları noktasında bir ayırımı gitmek gerekecektir.

Kur'ân İlimlerinin Tasnif ve Tertibi

Bir ilmin, ulûmu'l-Kur'ân'a dahil edilmesi hususunda bir ilke olmadığı gibi bu ilimlerin benzerlerini cem eden, sonra gelenleri öncekiler üzerine tertip eden mantıklı bir tasnif ve tertibi de bulunmamaktadır.

Bulkînî (824/1421)'nin *Mevâkı'u'l-ulûm min mevâkı'i'n-nücûm* adlı kitabında yaptığı tasnif, ulûmu'l-Kur'ân'ın tasnif ve tertibi noktasındaki içtihatlardan bir tanesidir. Bulkînî kitabının mukaddimesinde şöyle demektedir: "Kur'ân'ın neveleri kapsamlı, ilimleri ise çoktur. Ben bu tasnifte onun ihtiva ettiği yüksek ilimlerin nevelerinden benim ilmimin ulaştığı kadarını zikrettim. Bunlar şu hususlarla sınırlıdır:

Birincisi: Nüzûl yerleri, vakitleri ve nüzûle sebep olan hadiselerdir. Bu da kendi içerisinde on iki kısmı içermektedir. Bunlar; mekkî, medenî, seferî, hadarî, leylî, nehârî, sayfî, şitâî, firâşî, esbâb-ı nüzûl, ilk nâzil olan ve son nâzil olandır.

İkincisi: Senet olup bu da altı kısımdır. Mütevâtir, âhad, şâz, Nebî'nin kırââtleri, râviler ve hâfızlardır.

Üçüncüsü: Edâ keyfiyeti olup bu da altı kısımdır. İbtidâ, imâle, medd, hemzenin tahfifi ve idğamdır.

Dördüncüsü: Lafızlar olup bu da altı kısımdır. Garip kelimeler, Arapça kelimeler, mecâz, müşterek, müterâdif, istiâre ve teşbihtir.

Beşincisi: Ahkamla ilgili olan manalardır. Bu da on dört kısımdır. Umûm olarak kalan âmm lafız, tahsis edilmiş âmm lafız, kendisiyle husûs kastedilen âmm lafız, Kitâb'ın Sünnet'i tahsis ettiği lafız, Sünnet'in Kitab'ı tahsis ettiği lafız, mücmel, mübeyyen, müevvel, mefhûm, mutlak, mukayyed, nâsîh, mensûh, nâsîh ve

mensuhtan öyle bir nevi ki muayyen bir zaman diliminde kendisiyle amel edilen fakat mükelleflerden sadece bir kişinin kendisiyle amel ettiği hükümdür.

Altıncısı: Lafızlarla ilgili olan manalardır. Bu da beş nevidir; Fasıl, vasıl, i'câz, itnâb ve kasırdır.

Bunlarla birlikte sayılan nevilerin tamamı, elliye kadar ulaşmaktadır. Hasrın içine dahil olmayan isimler, künyeler, lakaplar ve mübhemat da yine bu kısımlardandır.¹³

Bulkînî'nin tertibi, Kur'ân ilimlerinin tasnifi ve bu ilimlerden benzer olanların kendilerini ihtiva eden bir başka ilmin altında toplanması noktasında yapılmış olan tasniflerin en kapsamlısıdır. O, her ne kadar bu ilimleri açıkça isimlendirmese de ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisinde elli ilim, onun asıl kabul ettiği altı ilmin içerisine dahildir. Ulûmu'l-Kur'ân iki şeye ihtiyaç duymaktadır:

Birincisi, birbirine benzeyen ilimlerin bir başlığın altında tasnif edilmesidir. Böylelikle Kur'ân'ın nüzûlüyle ilgili olanlar *İlmü nüzûli'l-Kur'ân*, Kur'ân'ın eda keyfiyetiyle ilgili olanlar *İlmü edâi'l-Kur'ân* ve ahkamıyla ilgili olanlar da *İlmü ahkâmi'l-Kur'ân*'ın başlığı altında toplanmış olur.

İkincisi, Kur'ân ilimlerinin her birerini bir sınıfın içerisinde bu sınıfları da ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisinde tertip etmektir. Böylelikle Kur'ân ilimlerinden birisinin içerisinde ele alınması gereken bir ilim de direkt ulûmu'l-Kur'ân'ın içerisine dahil edilmemiş olur. Dolayısıyla Kur'ân ilimleri yeni bir başlığa ihtiyaç duymaksızın geçmiş olan başlıkların içerisinde birbirinin peşi sıra uyumlu olarak yerleştirilmiş olur. Buna kıraatlerden önce ahrufu's-seb'a/yedi harfin öğretilmesini örnek olarak verebiliriz. Yine Kur'ân'ın cem edilmesinden önce yedi harf meselesinin öğretilmesi de örnek olarak verilebilir. Çünkü yedi harften önce bu iki konu öğretildiği zaman bunlar, yedi harfin anlaşılmasına bağlı olduğu için burada yeniden bir başlık açmak gerekecektir. Böyle yapılmadığı takdirde ahrufu's-seb'a/yedi harf meselesi, terim anlamının dışında hiçbir şey anlaşılmayan şifreli sözlere dönüşmüş olacaktır.

Ancak ulûmu'l-Kur'ân ilminin ihtiva ettiği ilimlere dikkatlice baktığımda bu ilimleri iki kısma ayırmanın mümkün olduğunu gördüm.

¹³Celâlüddîn Bulkînî, *Mevâkı'u'l-ulûm min mevâkı'i'n-nücûm* (Tantâ: Dâru's-sahâbe, 2007) 28-29; Celâlüddîn Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 2010), 22-23.

Birinci kısım, bizzat Kur'ân'dan kaynaklanıp onunla direkt olarak ilişkili olan, Kur'ân'dan başka bir şeyden de ortaya çıkması mümkün olmayan ilimlerdir. Bu ilimler şunlardır:

- 1-Kur'ân'ın nüzûlü ve ahvali ilmi
- 2-Kıraat ilmi; edâ keyfiyeti, tilavetin âdâb ve hükümleriyle ilgili olan ilimler.
- 3-Kur'ân'ın cem ve tedvin ilmi.
- 4-Resm-i Mushaf ve zabt ilmi.
- 5-Ayetlerin sayısı ilmi.
- 6-Fedâilü'l-Kur'ân ilmi.
- 7-Hasâisü'l-Kur'ân ilmi.
- 8-Mübhemâtü'l-Kur'ân ilmi.
- 9-Sure ve ayetlerinin ilmi.
- 10-Vakıf ve ibtida ilmi.
- 11-Mekkî ve medenî ilmi
- 12-Esbâb-ı nüzûl ilmi.
- 13-Tefsir ilmi; tefsir usûlü, tabakâtü'l-müfessirîn ve menâhicü'l-müfessirin gibi tefsirle irtibatlı olan ilimlerin tamamı bunun içerisine dahil olur.
- 14-Emsâlü'l-Kur'ân ilmi.
- 15-Aksâmü'l-Kur'ân ilmi.
- 16-Vücûh ve Nezâir ilmi.

İkinci kısım, Kur'ân ile diğer ilimler arasında müşterek olan ilimler olup bu da ikiye ayrılır:

Birincisi, şer'î hükümlerin kendisinden çıkartıldığı şer'î nass gibi, Kur'ân'la irtibatlı olan ilimlerdir. Bu yönden söz konusu ilimlerde Hz. Peygamber'in hadisi de Kur'ân'a ortaktır. Fıkıh ve Usûlü fıkıh ilimleri de şer'î nas olmaları bakımından bunlar üzerine yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu iki ilimde Kur'ân ilimleri ile ortak olan konular, Kur'ân'ın şer'î nass olması sebebiyledir. Birinci kısma giren ilimler şunlardır:

- 1-Ahkâmu'l-Kur'ân ilmi
- 2-Nâsîh-mensûh ilmi
- 3-Âmm ve hâss ilmi
- 4-Mutlak ve mukayyed ilmi
- 5-Mücmel ve mübeyyen ilmi
- 6-Muhkem ve müteşâbih ilmi

Bu ilimler fıkıh ve usulü fıkıhla irtibatlı olduğu gibi aynı şekilde hadis de irtibatlıdır. Dolayısıyla "bu bahisler, şu ilimde asıldır diğerinde ise fer'îdir" demek doğru değildir. Yukarıda zikredilen ilimler ister Kur'ân isterse sünnet olsun tamamen şer'î nas ile alakalıdır. Bu ilimlerin fıkıh, usulü fıkıh, hadis ve Kur'ân ilimlerindeki bahsi, her ilmin yöntemine bağlı olarak bazı meselelerde ittifak ederken

bazı meselelerde ise değişiklik göstermektedir. Bu ilimlerden bazısını diğer ilim kitaplarında ortaya konulanlardan öğrenmek de mümkündür. Çünkü konu, hem Kur’ân ilimleri kitaplarında hem de diğer kitaplarda birbirine denk olarak ele alınmıştır. Buna ulûmu’l-Kur’ân ve usulü fıkıh kitaplarındaki nâsîh-mensûh ilmi ile ahkâmu’l-Kur’ân kitapları ve fukahânın kitaplarındaki ahkâmu’l-Kur’ân ilmini örnek olarak verebiliriz.

İkincisi, Arapça bir metin olması itibariyle Kur’ân’la irtibatlı olan ilimlerdir. Bu ilimler Kur’ân’a hizmetkâr olan ilimler olup nahiv, belagat ve sarf ilmi gibi alet ilimlerinin tamamı bu kısma girmektedir. Arapça olması itibariyle Kur’ân’la irtibatlı olan ilimler şunlardır:

1-Meâni’l-Kur’ân ilmi

2-Müteşâbihü’l-Kur’ân ilmi

3-İrâbü’l-Kur’ân ilmi

4-Esâlibü’l-Kur’ân ilmi

5-Lügatü’l-Kur’ân ilmi: bu da, hem Hicâz lügatının dışındaki Arap lügatlarını hem de Arapların lügatının dışındaki “muarrap”¹⁴ diye isimlendirilenleri kapsamaktadır.

6-Garîbü’l-Kur’ân ilmi

Bu son kısımda, ister nesir ister şiir olsun Arapça olan bütün naslar –Kur’ân’ın mukaddesliğine ve i’câzına riayetle beraber- ortaktır. Zira Kur’ân, Arapça olmakla birlikte, Arapların kelimelerinde olan herşeyin onda mevcut olması lazım gelmediği gibi onların lafızlarının ve üslûplarının gariplikleri de Kur’ân üzerine hamledilemez.

Kur’ân ilimlerini, küllî bir başlığın altında, benzer bahisleri birbirinin içine katarak taksim etmek, çeşitli görüşlerin mümkün olduğu bir konudur. Bu husus, inkar edilemez bir gerçek olup hatta bu konuda çok açık bir serbestliğin olduğu söylenebilir.

¹⁴Arap dilinde muarrap, yabancı dillerden Arapçaya girmiş, Arapça’nın özelliklerini almış kelimelere verilen bir isimdir. Bkz. Luvîs Ma’lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi’l-lügati ve’l-a’lâm*, عرب md. (Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 2008), 495. (çev.)

KAYNAKÇA

Bulkînî, Celâlüddîn, *Mevâkı'u'l-ulûm min mevâkı'i'n-nüücûm*. Tantâ: Dâru's-sahâbe, 2007.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* Tunus: Dâru Sahnûn, ty.

Suyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 2010.

Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 2008.

Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât –İslâmî İlimler Metodolojisi-*, IV. çev. Mehmed Erdoğan İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Makâlât fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Usûli't-Tefsîr*. Riyad: Merkezu Tefsîr li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, II. Baskı 2015.

Yesûî, Luvîs Ma'lûf. *el-Müncid fî'l-lügati ve'l-a'lâm* Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2008.

Zerkeşî, Bedrüddîn. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2006.

et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır. "Ulûmu'l-Kur'ân'la İlgili İlimlerin Tasnifi", çev. Ersin Çelik. *RTEÜİFD* 12 (2017): 237-249.

